

Araştırma Makalesi / Research Paper

TÜRKMEN HALK BİLİMİNDE EFSANE TERİMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Didar ANNABERDİYEV*

Öz

XX. yüzyılın başlarından itibaren Türkmen sözlü kültür ürünleri üzerinde pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen türlerin sınıflandırılması ve adlandırılması gibi konular hâlâ çözüme kavuşturulamamıştır. Türkmen halk biliminde “efsane” terimini karşılamak için kullanılan terimlerle ilgili karışıklığın giderilmesi günümüze kadar çözüme ulaşmamış konuların en önemlilerindedir. Dolayısıyla bu makalede, Türkmen halk biliminde günümüze kadar anlamları ve kullanımları konusunda hâlâ bir fikir birliğine varılmamış olan efsane ile ilgili kavramlar üzerinde durulup söz konusu kavramlar bilimsel olarak ele alınmış ve kullanımları konusunda nihai bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Makale “Giriş”, “Tarihî Süreç İçinde Türkmenlerde Efsane Kavramı”, “Değerlendirme” ve “Sonuç” bölümlerinden oluşmaktadır. Öncelikli olarak XI-XVII. yüzyıllara ait yazılı kaynaklar üzerinden hareketle geçmişte Türkmen kültüründe efsane terimini karşılamak üzere kullanılan terimlere değinildikten sonra, XX. yüzyıl kaynaklarından hareketle Türkmenistan’da efsane karşılığında kullanılan güncel terimler ele alınmış ve Türkmen efsanelerinin adlandırılmaları ile ilgili mevcut durum gözler önüne serilmiştir. Sonra Rus ve Türkmen bilim adamlarının görüşlerinden hareketle Türkmen Türkçesinde “efsane” terimi karşılığında kullanılan Latince kökenli “legenda”, Farsça kökenli “efsana” ve Arapça kökenli “rovayat” terimleri anlamları bakımından değerlendirilmiş ve

Geliş Tarihi/ Date Applied: 24.08.2020

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 07.11.2020

Makalenin Künyesi: Annaberdiyev, D. (2021). “Türkmen Halk Biliminde Efsane Terimlerine Genel Bir Bakış”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 51, 135-156.

DOI: 10.24155/tdk.2021.161

* Dr., Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Adındaki Dil, Edebiyat ve Millî Elyazmaları Enstitüsü, Halk Bilimi Bölümü, didarannaberdiyev@gmail.com. Aşkabat/ Türkmenistan.

ORCID: 0000-0002-5500-6448

bunun sonucunda söz konusu kavramların aynı halk edebiyatı türünü karşılamak üzere kullanıldığı kanısına varılmıştır. Ayrıca eskiden beri devam edegelen terimler arası karmaşanın ortadan kaldırılması amacıyla efsane türünü karşılayacak tek bir terimin kullanılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Anahtar sözcükler: Türkmen, efsane, legenda, efsana, rovyat.

An Overview of Legend Terms in Turkmen Folklore

Abstract

Although there have been many studies on Turkmen oral cultural values since the beginning of the 20th century, the classification and naming of species and similar issues have not been resolved yet. Eliminating the confusion about the terms used to meet the term “legend” in Turkmen Folklore is one of the most important issues that have not been resolved until today. Therefore, in this article, the concepts related to legend, which have not been consensus about their meanings and uses until today, are emphasized, and the aforementioned concepts are discussed scientifically and a final result has been tried to be reached regarding their use.

First of all, after mentioning the terms used to describe the term legend in the Turkmen culture in the past with reference to the written sources belonging to the 11-17th centuries, the current terms used in return for legend in Turkmenistan based on the 20th century sources are discussed and the current situation regarding the naming of the Turkmen legends has been revealed. Later, based on the views of Russian and Turkmen scholars, the terms *legenda*, *efsana* and *rovayat*, which are used in return for the term “legend” in Turkmen, were evaluated and as a result, it was concluded that these concepts were used to meet the same folk literature genre. In addition, the necessity of using a single term that corresponds to the legend type in order to eliminate the confusion between the terms that has been going on for a long time is emphasized.

Keywords: Turkmen, legend, legenda, efsana, rovyat.

Giriş

Halk bilimi ürünleri her bir milletin tarihiyle yaşattır. İnsanoğlu eski dönemlerden beri arzu ve hayallerini, duygu ve düşüncelerini yarattıkları şiir, türkü, tekerleme, atasözü, hikâye ve destan gibi halk edebiyatı ürünleri ile dile getirmişlerdir. Halk bilimi eserlerinin en eski örneklerinde ataların manevi dünyasında var olan eski gelenek ve görenekleri, inançları görmek mümkündür.

Bu tür halk edebiyatı eserlerinden biri de anlatıcılar tarafından icra edilerek günümüze ulaşan efsanelerdir. Türkmen efsaneleri, halk hikâyeleri ve masallarla birlikte raviler, kıssacılar aracılığıyla anlatılarak günümüze kadar ulaştırılmıştır. Anlatıcılar dinleyicileri hikâyeleri ile âdeta güzel Mı-

sır yurduna, uzak Çin'e, sıcak Hindistan'a, Seylan dağlarına geziye götürmüşlerdir. Kadim kervan yollarının üstünde bulunan Türkmen topraklarında sık sık karşılaşılan kervansaray kalıntıları, şehir kalelerinin eskiden kalma sütunları, halkın hayal gücü için bulunması zor değerli bir kaynak olmuştur. Tarihin her bir hatırasına ilişkin sağlam bir bilgi mevcut olmasa da Türkmen halkı arasında bunlara ilişkin bilgileri barındıran efsaneler saklanmıştı (Berdimuhamedov, 2017: 28-32).

Türkmen efsaneleri ile ilgili şimdiye kadar yapılmış çalışmalar (Aga-hiyev, 1941; Kösayev, 1959; Öräyev, 1983; Baymıradov, 1983; Halımov, 1986; Gutlıyev, 1991; Kerbabayev, 1992; Meredov, 1992; Abdıyev, 1993; Orazgulyev ve Amangulyeva, 1995; Baymıradov, 2004; Baymıradov ve Baymıradov, 2014; Berdimuhamedov, 2017) incelendiğinde, onların genellikle metin neşrinden ibaret oldukları rahatlıkla görülmektedir. Bugüne kadar Türkmen araştırmacılarından sadece Amanmırat Baymıradov (1974a; 1974b; 1975a; 1975b; 1980; 1982a; 1982b; 1989; 1992) ve Bayrammırat Baymıradov'un (2002) yayınladıkları birkaç çalışma haricinde bilimsel incelemenin olmayışı konunun önemini açıkça göstermektedir. Ayrıca günümüze kadar Türkmen efsaneleri üzerine Türkmenistan'da yapılan tek doktora çalışması da yine Amanmırat Baymıradov (1994) tarafından hazırlanmıştır. Dolayısıyla Türkmen efsaneleri üzerinde hazırlanacak her bir çalışma önem arz etmektedir.

Ancak bütün bunlardan önce, Türkmen halk biliminin efsaneler bölümü ile ilgili önemli bir konunun açığa kavuşturulması gerekmektedir. Bildiğimiz üzere, tarih sahnesinde yer alan her toplum, kendi yarattığı efsaneleri çeşitli şekillerde adlandırmıştır. Buna göre efsaneler için Batı dillerinde Latince kökenli "legenda, legend, leggenda, leyenda" vb. kelimeler, Almancada "sage", Yunancada "mythe/mythos", Arapçada "üstüre, esâtir" ve Rusçada "legenda, predaniye" gibi terimler kullanılmıştır (Ergun, 1997: 1).

Türk halklarının arasında ise efsane türü için daha farklı terimler kullanılmaktadır. Anadolu'da Osmanlı döneminde "kıssa", "hikâyet" ya da "rivayet" (Aslan, 2012: 83), bazı durumlarda "efsane", "menkabe" ve "esatir"; Azerbaycan Türklerinde "esatir", "mif", "efsane"; Özbeklerde "efsane", "rivayat" (Ergun, 1997: 1-2); Karakalpaklarda "epsana/epsane", "legenda", "añız/añız-engime", "rivayat/revayat" ve "bolmış" (Fedakâr, 2008: 111); Kazaklarda "legenda", "apsana", "anı", "anı-angime", "apsana-hikayat" (Osmanaliyeva, 2011: 78-88) ve Kırgızlarda "legenda" ve "ulamış" (Dıykanbayeva, 2004: 49) gibi terimler kullanılmış ve çoğunun hâlâ kullanımlarına devam edilmektedir.

Bu bağlamda, Türkmen lehçesinde de efsane kavramını karşılamak için diğer Türk lehçelerinde kullanılan bazı terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Yani, Türkmencede de Latince kökenli bir sözcük olan “legenda” ve Arapça kökenli bir sözcük olan “rovayat” terimleri efsane karşılığında kullanılmaktadır. Sadece Amanmırat Baymıradov (1994) hazırladığı “Türkmen Halk Kıssalarının Tarihi-Genetiki Evolyutsiyası ve Poetikası [Türkmen Halk Anlatılarının Tarihsel-Genetik Gelişimi ve Poetikası]” adlı doktora tezinde, “legenda” teriminin yerine Farsça kökenli sözcük olan “efsana” teriminin kullanılmasını önermiş ve bu terim böylece ilk defa Türkmen halk bilimi terminolojisine girmiştir. Türkmen bilim adamlarından Gurbandurdı Geldiyev (2003: 52-53) ise yayımladığı *Türkmen Şahı-rana Halk Dörediciliği [Türkmen Şairane Halk Yaraticılığı]* adlı kitabında bu terime yer veren ikinci Türkmen bilim adamı olmuştur. Ancak buna rağmen günümüzde hâlâ “legenda” ve “rovayat” terimleri kullanılmaktadır. Hatta halk arasında her iki kavramın eş anlamlı sözler olarak anlaşıldığı ve sadece “rovayat” şeklinde adlandırıldığı görülmektedir.

Bu sebepten Türkmen efsaneleri üzerinde yapılacak inceleme çalışmalarından önce efsaneler ile ilgili terimlerin bilimsel olarak ele alınıp açığa kavuşturulması ve terimlerin kullanımları konusunda nihai bir sonuca ulaştırılması gerektiğini düşünüyoruz.

Dolayısıyla bu çalışmada, tarihî süreç izlenerek, öncelikle geçmişte Türkmen kültüründe efsane karşılığında kullanılan kavramlara değinilip daha sonra günümüzde Türkmenistan’da efsane karşılığında kullanılan terimler değerlendirilecek ve Türkmen efsanelerinin adlandırılmaları ile ilgili mevcut durum açığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Tarihî Süreç İçinde Türkmenlerde Efsane Kavramı

a) Geçmişte Türkmen Kültüründe Efsane Kavramı

Günümüzde Türkmen Halk edebiyatında “legenda”, “efsana” veya “rovayat” diye adlandırılan efsaneler geçmiş zamanda Türkmen halkı tarafından ne şekilde adlandırılmıştır? Onlar için hangi terimler kullanılmıştır? Bu konuyla ilgili kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak bu sorulara tatmin edici cevaplar verebilmek için ortak Türk edebiyatının bazı eski yazılı kaynaklarına başvurmak gerekmektedir.

“Efsane” karşılığında kullanılan en eski terim, Türk halklarının, dolayısıyla Türkmenlerin de en önemli yazılı kaynaklarından biri olarak kabul edilen ve Kâşgarlı Mahmud tarafından XI. asırda yazılan *Divanü Lugâti’t-Türk [Türk Dilleri Sözlüğü]* adlı Türkçe-Arapça sözlükte geçmektedir. Kitapta “söz, haber, salık, mektup, risale, atalar sözü, darbimesel, kıssa, hikâye, tarihsel şeyler” anlamlarına gelen “sav” (Kâşgarlı, 1985b:

154) terimine yer verilmiştir. Yani “sav” kelimesi atasözleriyle birlikte günümüzde kullanılan “hikâye” veya “kıssa” karşılığında da kullanılmıştır.

Ayrıca Kâşgarlı, kitapta örnek olarak kullandığı efsaneleri “hikâye” adı ile vermiştir (Kâşgarlı, 1985b: 412). Arapça “hikâye” ve “hikâyet” kelimeleri “anlatma; roman; masal; olmuş bir hadise” anlamlarını taşımaktadır (Devellioğlu, 1984: 440).

Yine Kâşgarlı’nın bu kitabında “ötük”, “ötkünç” ve “ötkünç” (Kâşgarlı, 1985a: 161; 199) gibi kelimelere de yer verildiğini görmek mümkündür. Bu kelimelere ise “hikâye” anlamında açıklama yapılmıştır.

Ortak Türk edebiyatının diğer orta asır yazılı kaynaklarında da efsaneler için çeşitli terimler kullanılmış olup, XII. yüzyıl Türkistanlı velilerden mutasavvıf-şair Hoca Ahmed Yesevî’nin hikmet adı verilen şiirlerinden oluşan “Hikmetler Dîvânı” adlı el yazması eserin XVII. yüzyıla ait nüshasında efsanenin karşılığında “rovayat”, “efsana”, “zıkr”, “dessan” gibi terimlere yer verilmiştir (bk. Yesevî).

XIV. yüzyılda Harezm’de Harezmî adlı yazar tarafından hazırlanan *Muhabetnama* adlı eserde ise “masal, rivayet, hikâye, destan” anlamlarında “efsana” kelimesi ile “hikâye, anlatı” anlamlarında “hikâyet” kelimesi kullanılmıştır (bk. Horezmi, 1961: 10, 13, 58, 62).

XIII-XIV. yüzyıl Harezmlî şair ve yazar Burhaneddin Rabguzî tarafından Ribât-ı Oğuz kasabasında 1310 yılında Harezm Türkçesiyle kaleme alınan ve peygamberler hakkındaki kıssalara yer verilen *Kıssasü’l-Enbiyâ* adlı eserde ise pek çok menkıbe, kıssa beyan edilmiştir (bk. Rabguzî, 1310). Eserde “dastan”, “hikâye”, “kıssa” ve “rivayet” terimlerine yer verilmiştir.

Salar Baba Gulalı Oğlu Hırıdarı tarafından 1556 yılında yazılan, Reşideddin Fazlullah’ın *Cami’üt-Tevarih [Tarihler Derlemesi]* adlı eserinin Farsçadan Türkmenceye tercümesi olan *Tarihü Salar Baba [Tarih-i Salar Dede]* adlı eserde de pek çok rivayete rastlamak mümkündür (bk. Baba, 1556). Eserde “masal, rivayet, hikâye, destan” anlamlarında “efsana” ve “rovayat”, “rivayet, hikâye, anlatı” anlamlarında “menkul”, “hikâye” anlamında “hekatat”, “hikâye, anlatı, kıssa” anlamlarında “kıssa” ve aynı zamanda “anlatı, beyan, hikâye” anlamlarında “nakl” gibi terimler kullanılmıştır. Özellikle “zıkr” kelimesine sıkça yer verilmiş olup, Türkçe karşılığı “anma, anılma” olan (Devellioğlu, 1984: 1428) bu kelime, eserde kıssa, rivayet anlamlarında kullanılmıştır.

XVII. yüzyıl Harezmlî hanlardan Ebulgazi Bahadır Han tarafından 1641-1642 yıllarında yazılan *Şecere-i Terakime [Türkmenlerin Soyağacı]* adlı eserde ise Türkmenlerin arasında yaygın olarak bilinen rivayetlere ve

Oğuznamelere yer verilmiştir. Bu eserde yer alan rivayetler de “zıkr” terimi altında verilmiştir (bk. Bahadır Han, 1642-1642).

Yine, aynı yüzyılda, meşhur Yesevî ve Nakşibendî şeyhlerinden biri olan ve Harezmi sufi şair Kul Suleyman Bakırganî'nin (Hâkim Ata'nın) oğlu Hubbî Hoca'nın hayatı hakkında rivayetlerin yer aldığı *Er Hüpbî'nin Destanı* adlı eserde ise “rivayet, destan” anlamlarındaki “destan” terimi kullanılmıştır (bk. Şerif).

İnceleme kapsamına alınan ortak Türk edebiyatı, dolayısıyla Türkmen edebiyatının da yazılı kaynakları olarak kabul edilen eserlerinden görüldüğü üzere, “efsane” türü için geçmişte çeşitli terimlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Onlardan XI. yüzyıla ait kaynakta efsane karşılığında “sav”, “hikâye”, “ötük”, “ötkünç” ve “ötkünç” gibi kelimelerin kullanıldığı, sonraki yüzyıllara ait kaynaklarda ise çeşitli Arapça ve Farsça kökenli terimlerin dâhil olduğu belirlenmiştir. Bunlardan XII. yüzyıla ait kaynağın nüshasında “rovayat”, “efsana”, “zıkr”, “dessa”; XIV. yüzyıla ait kaynaklarda “dastan”, “kıssa”, “hikâye”, “hikâyet”, “efsana” ve “rivayet”; XVI. yüzyıla ait kaynakta “rovayat”, “efsana”, “menkul”, “hekatat”, “kıssa”, “nakl”, “zıkr”; XVII. yüzyıla ait kaynaklarda “zıkr” ve “destan” gibi çeşitli terimlere yer verildiği görülmüştür.

Efsane karşılığında en fazla kullanılan “destan”, “efsana” ve “rovayat” terimlerinin anlamları üzerinde durulacak olursa, “destan” sözcüğü Farsça “dastan” kelimesinden ortaya çıkmış olup, bu kelimenin “destan, epepe, hikâye, masal; tarihî vaka; rivayet; şöhet, ün” (Meredov ve Ahallı, 1988: 102, 106-107; Persidsko-Russkiy Slovar, 1985: 602; Devellioğlu, 1984: 201) gibi anlamları mevcuttur. Farsça kökenli “efsane” kelimesinin ise “asılsız hikâye, masal, boş söz, saçmasapan lakırdı; dillere düşmüş, meşhur olmuş hadise” şeklinde anlamı var iken (Devellioğlu, 1984: 245), Arapçadaki “rivayet” kelimesinin “söylenti, bir haber, söz veya hadisenin hikâyesi; hikâye edilen bir haber, söz veya hadise” (Devellioğlu, 1984: 1074), Farsçadaki “revayet” kelimesinin ise “söz hikâye, rivayet, kıssa, inanç, beyan etmek, anlatı” gibi anlamları vardır (Persidsko-Russkiy Slovar, 1985: 736).

b) Günümüzde Türkmen Kültüründe Efsane Kavramı

Günümüzde Türkmen Türkleri arasında efsane türünü karşılamak için genel olarak “legenda” ve “rovayat” terimleri kullanılmaktadır.

Türkmenistan’da 1962 yılında M. Ya. Hamzayev’in redaktörlüğünde hazırlanarak yayınlanan *Türkmen Diliniñ Sözlügi [Türkmen Dilinin Sözlüğü]* adlı sözlükte “legenda” terimine: “*Legenda* – Bir tarihi vaka veya kişi hakkında anlatılan rivayet, hikâye. Olmayacak bir şey hakkında asıl-

sız anlatma, masal” (Slovar Turkmenskogo Yazıka, 1962: 414) şeklinde açıklama yapılmışken; “rovayat” terimine: “*Rovayat* - dil aracılığıyla nesilden-nesle yayılan hikâye, masal” (Slovar Turkmenskogo Yazıka, 1962: 566) şeklinde açıklama verilmiştir.

N. V. Atamammedov’un redaktörlüğünde hazırlanan ve 1983 yılında yayınlanan *Türkmen Sovet Ensiklopediyası [Türkmen Sovyet Ansiklopedisi]* adlı kitapta ise “legenda” (Türkmen Sovet Ensiklopediyası, 1983: 157) için “rovayat” maddesine yönlendirilerek orada verilen açıklamaya bakılması belirtilmiştir. Yani yazarlar “legenda” ile “rovayat” kavramlarını eş anlamlı sözler olarak kabul edip sadece “rovayat” terimine açıklama yapmışlardır. Kitapta “rovayat” için ise şu şekilde açıklama yapılmıştır: “*Rovayat*, halk biliminin epik türlerinden biridir. Bu tür içerik yönünden masallara yakındır. Ancak rovayatlarda belirli bir şahıs, fantastik görüntüler, vakalar hakkında yapılan anlatılar, olağanüstü güç şeklinde anlatıcılar ve dinleyiciler de inandırma özellikli etki bırakıyor. Halk rovayatlarda halkın hayatına ilişkin vakalar, tarihî durumlar anlatılmaktadır. Tarihî rovayatlarda içerik yönünden çeşitli konularda olabilmektedirler.” (Türkmen Sovet Ensiklopediyası, 1986: 340).

Türk dil bilgini ve sözlük yazarı Ferit Devellioğlu (1984: 1074) ise legendanın latince “legendus” kelimesinden ortaya çıkan bir terim; rovatın “söylenti, bir haber, söz veya hadisenin hikâyesi; hikâye edilen bir haber, söz veya hadise” anlamlarını taşıyan Arapça “rivayet” kelimesinden ortaya çıkan bir terim olduklarını beyan etmiştir.

“Legenda” ve “rovayat” terimleri Türkmen halk biliminde ilk defa Türkmen araştırmacılarından Amanmırat Baymıradov tarafından hazırlanan “Rovayatlarnıñ ve Legendaların Kâbir Ayratnılgı [Rovayatlarnıñ ve Legendaların Bazı Özellikleri]” adlı çalışmada bilimsel yönden incelenmiştir (Baymıradov, 1974b). Baymıradov bu çalışmada söz konusu terimleri etimolojik yönden ele alıp, “legenda” teriminin Latince kökenli kelime olduğunu, legendalarda dinî motifli vakaların beyan edildiğini, “rovayat” teriminin ise Arapça “riu ya (tun)” kelimesinden türediğini ve “söylenti, vakanın hikâyesi, halkın arasında anlatılan söz” gibi anlamlarını taşıdığını belirtmiştir. Ayrıca, legendaların din ile ilgili özellikleri kaldırıldığında, onların rovayatlara ile benzerlikleri olduğu görülse de her birinin ayrı halk bilimi türü olduklarını gösteren özelliklerinin bulunduğunu ifade etmiştir (Baymıradov, 1974b: 87).

“Legenda” ve “rovayat”ın ayrı ayrı halk bilimi türleri olduğunu kanıtladığını belirten Baymıradov, bunların özelliklerini şu şekilde sıralamıştır (Baymıradov, 1974b: 87-89):

1. Rovayatlarda geçmiş zamanda ve gerçek hayatta yaşanmış olan vakalar fazla değiştirilmeden anlatılmaktadır. Anlatım ve kapsam yönünden rovyatlara benzeyen legendalarda ise onlardan farklı olarak fantastik içerikli, daha çok dinî motifli süjeler yatmakta; yani tarihî şahıslar, din büyükleri, yer adlarının ortaya çıkışı, gökyüzü cisimlerinin oluşumu ve benzeri konularda fantastik içerikli dinî hikâyeler beyan edilmektedir.

2. Rovayatlarda süjeler yerli özelliğe sahip olup mutlak surette herhangi bir yerli şahıs, yer veya vaka anlatılmaktadır. Legendadaki süjeler ise komşu veya akraba olan halklarda rastlanabilmekte ve onlardaki süjeler yerli değil, uluslararası özelliktedir.

3. Rovayatlarda sosyal sınıf mücadeleleri, çeşitli toplumsal tabakalara ait temsilcilerin çatışmaları apaçık belirtilirken, legendalarda dinî ve gizemsel düşüncelerin fazla oluşu ve bu düşüncelerin dinî hadiselerin esasında ortaya çıkmış olmaları nedeniyle, legendadaki kahramanların sınıfsal duruşu keskin özelliklere sahip değildir.

4. Rovayatlarda karakter yapısı ve hareketleri ile birbirlerinden farklılaşan birkaç kahraman yer almaktayken, legendalarda yer alan kahramanların sayısı iki üç kişiyi geçmemektedir. Üstelik onların hepsi dini koruyan, yabancı halkları kendi dinlerine çeken kahraman olarak rol üstlenmektedir.

5. Rovayatlarda anlatılan olayın hangi devirde ortaya çıktığını, hangi şartlarda folklorik yapıya dönüştüğünü, ana obje olan olayın gerçekleştiği veya şahsın yaşadığı devri, efsane süjesi karşılaştırılarak belirlemek mümkündür. Legendalarda ise onların ortaya çıkışını veya tür olarak oluşumunu belirli bir zamana göre belirlemek mümkün değildir.

6. Aynı zamanda rovyatlar şairane kurgulu yani süjeli ve bilgi verme amaçlı yani süjesiz olup legendalarda ise bu hadiseler sadece şairane kurgu esasında beyan edilmektedirler.

7. Rovayat ve legendalar da masallardaki gibi hadisenin belirli bir kâlipta başlayışı ve tamamlanışı yoktur. Rovayatlar da anlatıcı anlattığı hadisenin gerçek olduğunu hissettirmek amacı ile rivayetçiler “falanın anlatıldığına göre” gibi ifadelere yer verirken, legendalarda ise böyle özelliğin yerine, sonlarında hayalî bakış açısını yansıtan “falan şey olmalı” gibi kelimelere yer verilip hadiseler de o cümlelere göre kurgulanmaktadır.

“Legenda” ve “rovyat” terimlerinden başka, Amanmırat Baymıradov 1994 yılında savunduğu “Türkmen Halk Kıssalarının Tarihi-Genetiki Evolyusiyası ve Poetikası [Türkmen Halk Anlatılarının Tarihsel-Genetik Gelişimi ve Poetikası]” adlı doktora tezinde Özbek, Uygur, Kazak ve Türk halk bilimcilerinin görüşlerinden yola çıkarak, ilk defa “efsana” terimini Türkmen halk bilimi terminolojisine dâhil etmiştir (Baymıradov, 1994).

Baymıradov tezinde kendisinin daha önceki çalışmalarında hep “legenda” olarak belirttiği türün aslında “efsana” olduğunu, “legenda” ve “efsana” terimlerinin taşıdıkları manaları bakımından aynı olsalar da üstlendikleri işlevleri yönünden farklılaştıklarını belirtmiştir. Ona göre de bizim yukarıda belirttiğimiz gibi “legenda” Hristiyan dinine inanan halklarda fantastik içerikli dinî vakaların beyanı iken, “efsana” ise doğu halklarının çoğunda halk bilimi terimi olarak kullanılıp, herhangi bir vaka, hadise, şahıs, yer yurt adları ve buna benzer başka şeyler hakkındaki fantastik halk anlatıları içeren türün adıdır (Baymıradov, 1994: 15).

Bir diğer Türkmen bilim adamı olan Gurbandurdı Geldiyev, 2003 yılında yayımlanan *Türkmen Şahıranı Halk Döredijiligi [Türkmen Şairane Halk Bilimi]* adlı kitabında “legenda” kelimesi ile aynı anlamdaki “efsana” terimine yer vermiş ve “uzak geçmişten haber veren kıssalar” şeklinde açıklama yapmıştır (Geldiyev, 2003: 52).

Yine 2011 yılında yayımlanan “Efsana - Özbaşdak Çeper Gımmatlık [Efsane - Müstakil Sanatsal Değer]” adlı makalede ise Amanmırat Baymıradov bir kere daha “efsana” teriminin üzerinde durmaktadır (Baymıradov, 2011). Makalede Hristiyan dinine inanan halklarda fantastik içerikli dinî vakaların beyan edildiği halk anlatılarının Latince “legenda” terimiyle adlandırıldığı, doğu halklarında ise “efsana” kelimesinin yaygın olarak kullanıldığı, bu sebepten Türkmen Halk Biliminde “legenda” türünün “efsana” olarak adlandırılmasının doğru olacağı belirtilmiştir. Baymıradov kullanılmakta olan “legenda” teriminin kullanımdan çıkartılıp, yerine “efsana” teriminin kullanılmasını önermiştir.

Değerlendirme

Türkmen halk bilimindeki “legenda” ve “rovayat” terimlerini daha iyi anlayabilmek için, ilk olarak bu kavramların karşılığında Rus dilinde kullanılan terimlere, bu terimlere ilişkin yapılan açıklamalara bakılması doğru olacaktır. Çünkü Sovyetler döneminde Türkmen halk bilimi çalışmalarının Sovyet halk bilimi çalışmalarıyla şekillendiği gerçeği göz ardı edilemeyecek bir hakikattir. Dolayısıyla bu yapıldığında, Türkmenler tarafından efsane terimini karşılamak için kullanılan terimlerin anlamlarını daha açık bir şekilde kavramak mümkün olacaktır.

Türkmen bilim adamları N. A. Baskakov, B. A. Garryyev ve M. Ya. Hamzayev’in redaktörlüğünde 1968 yılında hazırlanan *Türkmençe-Rusça Sözlük*'te Türkmen Türkçesindeki “legenda” kelimesinin Rusçadaki karşılığı “legenda” (*Türkmençe-Rusça Sözlük*, 1968: 430), “rovayat” kelimesinin Rusçadaki karşılığı ise “predaniye” ve “legenda” (Türkmençe-Rusça

Sözlük, 1968: 552) olarak gösterilmiştir. “Rovayat” kavramının her iki türü de kapsadığı görülmektedir.

Rus bilim adamlarının efsane türü karşılığında kullandıkları “legenda” ve “predaniye” terimleri için yaptıkları açıklamaları incelemek amacıyla *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya [Büyük Sovyet Ansiklopedisi]* adlı kitaba bakılmış, bu terimlere ilişkin tutarlı açıklamaların yapılmadığı tespit edilmiştir.

Kitabın ilk baskısında “predaniye” kelimesine hiçbir açıklama yapılmazken, “legenda” maddesine ise “Latince ‘mutlaka okunmalı’ anlamına gelen legenda, herhangi bir hadiseyi beyan eden şiirsel bir anlatı” şeklinde açıklama getirilmiştir. Ayrıca legendaların azizlerle ilgili dinî hikâyeler veya tarihsel dayanağı olmayan hikâyelerle ilişkilendirildiği ifade edilmiştir (Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya, 1937: 171).

Kitabın ikinci baskısında “legenda” maddesi ilgili olarak bir önceki baskıdaki açıklamadan biraz farklı bir açıklamanın yapıldığı görülmektedir. Bu maddede legendaya, “ağırlıklı olarak ilk Hristiyanların yaşamları hakkındaki dinî konulardan oluşan masalımsı hikâyelerin bir türü” şeklinde açıklama yapılmıştır. Daha geniş anlamda ise legendaların “tarih belgelerle kanıtlanmamış herhangi bir tarihsel figür veya vaka hakkındaki fantastik hikâyeler” olduğu beyan edilmiştir (Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya, 1953: 406). “Yaşanmış olan vaka” anlamındaki “predaniye” kelimesi ise “tabiat, coğrafya, tarih ve gelenek-göreneğe ilişkin halk düşüncesini yansıtan şairane halk sanat ürünüdür” şeklinde açıklanmış, “masallardan farklı olarak predaniyelerde, güvenilirliği düşük olan, fantastik nitelikteki hadiselerin bile anlatıcılar tarafından gerçekmiş gibi icra edildikleri” beyan edilmiştir (Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya, 1955: 393).

Kitabın üçüncü baskısında ise “legenda” terimine: “Avrupadaki orta asır yazılı kaynaklarında ilk kez karşılaşılan bu terim ilk başlarda kutsal şahısları anma günlerinde okumak amacıyla yazılmış olan hayat hikâyeleri, dinî nitelikteki anlatılar, dinî azizlere ait hayvan, bitki ve cisimlere ilişkin anlatılar. Anlatıcılar ve dinleyiciler tarafından gerçek olarak kabul edilen ve predaniyelerden farklı olarak geçmişi, şimdiki ve geleceği beyan eden, temelinde olağanüstü görünüm ve düşünceler yatan sözlü halk anlatılarıdır.” şeklinde açıklama yapılmıştır (Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya, 1973: 247). “Predaniye” terimine ise “Predaniyeler, gerçek hayatta yaşamış olan şahıslar ve gerçekleşen hadiseler hakkında beyan edilen, bu kişilere ve hadiselere şahit olan anlatıcıların özgürce beyan etmelerine bağlılıkta, gerçek içeriğini kaybedip masallara veya legendalara yaklaşan şairane halk bilimi eserleridir” şeklinde açıklamaya yer verilmiştir (Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya, 1975: 501).

Konuyla ilgili sonraki dönemlerde yayımlanan çalışmalara bakıldığında da Rus bilim adamlarının konuyla ilgili çok farklı görüşleri öne sürdükleri görülmektedir. Örneğin, Rus bilim adamlarından N. A. Kriniçnaya, 1987 yılında yayımladığı *Russkaya Narodnaya İstoriçeskaya Proza [Rus Halk Tarihi Nesri]* adlı çalışmasında legendalarla birlikte predaniyelerde de, yani Türkmen halk bilimindeki karşılığı olan rovayatlarda, olağanüstü, hayalî veya mitolojik motiflerin olabileceğini öne sürmüştür (Kriniçnaya, 1987: 11-12).

Bir başka Rus bilim adamı olan V. P. Anikin ve Yu. G. Kruglov, *Russko-ye Narodnoye Poetiçeskoye Tvorçestvo [Rus Halk Anlatıları]* adlı kitapta “predaniye” ve “legenda” ile ilgili olarak “Şimdiye kadar predaniyelerin herkes tarafından kabul görmüş bir tanımlaması yoktur. Predaniyeler tarihî olayları, geçmişte yaşamış olan şahısların yaptıkları çalışmaları ve şehirlerin, köylerin, vadilerin ortaya çıkışlarını açıklayan güvenilir kaynaklardır. Fakat halkın düşünce yapısına Hristiyan dinî düşüncelerinin karışması ile aslında geçmişte kuşların, hayvanların, bitkilerin ortaya çıkışını beyan eden predaniyelere ise fantastik özellikler yüklenmiş ve buna göre predaniyelerin açıklayıcı özelliği değişip, dinî karaktere sahip legendalara dönüşmüştür.” şeklinde belirtmişlerdir (Anikin ve Kruglov, 1987: 208-222). Yani Anikin ve Kruglov’a göre predaniyeler legendalara göre çok eski türler olup, legendar predaniyelerin değişikliğe maruz kalan şekilleridir.

Yine Rus bilim adamlarından biri olan V. N. Morohin *Prozaiçeskiye Janrı Russkogo Folkloru [Rus Halk Biliminin Nesir Türleri]* adlı kitabında, predaniye terimini “geçmişte yaşanmış gerçek vakaları, tarihî şahısları, coğrafik ve toponimik isimlerin ortaya çıkışını anlatan sözlü ve şairane epik anlatımlar”, legenda terimini ise “daha çok hayalî ve dinî motifleri ve kahramanları kapsayan, eğitici nitelikteki halk anlatılarının epik eserleri” (Morohin, 1983: 164; 175-176) şeklinde açıklamıştır. Morohin kitapta eğitimsel hizmeti sadece legendalara özgü şekilde göstermiştir. Oysa predaniyelerde yani Türkmence karşılığı olan rovayatlarda da bu özelliği görmek mümkündür.

Meşhur Rus halk bilimcisi Vladimir Propp ise 1998 yılında yayımlanan *Poetika Folkloru [Halk Biliminin Şairaneliği]* adlı mecmuada, tarihî vakalar ve şahıslar ile ilgili sözlü folklor anlatılarının genelde “legenda” diye adlandırıldıklarını, bu şekilde adlandırmanın doğru olmadığını, etimolojik yönden ibadet vakti “mutlaka okunması gereken şey, parça” anlamındaki “legenda” sözcüğünün dinî (Hristiyan) kökenli olduğunu ve Latince den ortaya çıktığını, bu yüzden tarihî şahıslar ile ilgili anlatıların “predaniye” olarak adlandırılması gerektiğini belirtmiştir (Propp, 1998: 34). Propp, aynı zamanda “legenda” sözcüğünün o vakte kadar herkes tarafından ka-

bul görmüş bir genel tanımının olmadığını ifade ederek, batılı Avrupa ülkelerinin halk biliminde legendaların genellikle ilkel halkların veya kadim devrin mitleri şeklinde kabul gördüğünü oysa Rus halk biliminde tarihî şahıslar ile ilgili anlatılar ve şiirler olarak kabul gördüğünü beyan etmiştir (Propp, 1998: 269-271).

Son olarak Rus bilim adamlarından İrina Feoktistova'nın 2000 yılında yayımlanan "Russkiye Predaniya i Legendı: Problema Razgraniçeniya Janrov [Rus Predaniye ve Legendaları: Türleri Ayırt Etme Problemi]" adlı makalesinde yaptığı açıklamalar, yukarıda belirtilen karmaşık durumu kısaca özetlemiştir. Feoktistova Rus halk biliminde "predaniye" ile "legendanın" ayırt edilmesine ilişkin zorlukların devam ettiğine, bununla birlikte herkes tarafından kabul gören belirli ölçülerin olmaması sebebiyle bu konunun günümüze kadar devam edeceğine dikkati çekmiştir. Yazar, Rus bilim adamlarının bu iki türü XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında farklı bakış açısıyla ele aldıklarını, 1960-1990 yılları arasında ise daha geniş açıdan ve çeşitli bakış açılarına göre ele aldıklarını örneklerle beyan etmiştir (Feoktistova, 2000: 86-89).

Yukarıda verilen açıklamalardan görüldüğü üzere, bu konuda şimdiye kadar belirli bir sonuca varılamamıştır. Bilim adamlarının, efsane terimini karşılamak için kullanılan legenda ve predaniye terimlerinin anlamları, kullanım alanları vb. konularda fikir birliğine varamadıkları görülmektedir. Rus bilim adamlarının efsane türüyle ilgili olarak fikir birliğine varamış olmalarından kaynaklanan ve hâlâ devam etmekte olan bu karışık durumdan, Türkmen halk bilimcilerinin de etkilendikleri görülmektedir. Türkmen halk biliminde efsaneleri karşılamak için kullanılan terimlerin, aynı Rus halk biliminde olduğu gibi iki gruba ayrılarak "legenda" ve "rovayat" olarak adlandırıldıklarına ve bu iki terimin, birbirine yakın hem de paralel olan iki ayrı türü karşılamak için kullanıldığına şahit olunmaktadır.

Burada yukarıda belirtilen farklılıklardan yola çıkarak, bazı önemli özellikler üzerinde açıklama yapmamız gerekmektedir. Bildiğimiz üzere, bazı bilim adamları legendaların hayalî fantastik nitelikteki anlatılar olduğunu, rovyatların ise tarihî gerçekleri yansıtan anlatılar olduklarını beyan etmişlerdi. Fakat Türkmen halk biliminde rovyatlarda da legendalara özgü olarak gösterilen olağanüstü ve fantastik motiflerin kullanıldığına şahit olunmaktadır. Örneğin "Galaymor" kalesi ile ilgili rovyatta (Baymıradov, 2004: 136-137) insan boyu ile eşit büyüklükteki karıncalara veya "Ürgenç" kalesi hakkındaki rovyatta (Baymıradov, 2004: 18-31) ejderha rollerine yer verilmiş ve bu rovyatlara legendalara has olduğu söylenen özellikler karıştırılmıştır. Burada bilim adamlarının bu nitelikteki efsanelerde, o anlatıların hangi türe ait olduğu ve dolayısıyla hangi gruba

yerleştirilmesi gerektiği üzerinde düşünüp düşünmedikleri sorusu akla gelmektedir.

Ayrıca, bazı bilim adamlarının efsane terimlerinin gelişim çizgilerine yönelik ifade ettikleri, “legendaların tür olarak gelişimini halkın kendi tarihsel gelişimine bağlı olarak gerçekleştirdiğini, “predaniye” diye adlandırılan anlatıların ise bu türün son gelişim dönemine denk geldiği” şeklindeki açıklamalarını ele alacak olursak, bu durumda doğal olarak predaniyelerin de “legenda” olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Aksi düşünülecek olursa, efsane türünün gelişim çizgisinin orta dönemlerinde ortaya çıkanlarının da farklı bir terimle adlandırılması gerekirdi ki, mevcut durumda böyle bir şey söz konusu değildir.

Bununla birlikte, Türkmen halkının eski yazılı kaynaklarında efsaneler için kullanılan farklı terimler var iken, pek çok bilim adamı tarafından yapılan açıklamalarda günümüze kadar anlamları tam olarak belirlenemeyip, nihai bir sonuca varılmamış olan hem de XX. yüzyılın ortalarında yabancı bir halkın dilinden Türkmen halk bilimi terminolojisine giren “legenda” teriminin kullanılmaya devam edilip edilmemesinin gözden geçirilmesi gerektiği fikri öne çıkmaktadır. Nitekim, Rus bilim adamlarının efsane türünü iki gruba, yani “legenda” ve “predaniye” olarak sınıflandırmalarından yola çıkarak Sovyetler bünyesinde yer alan Türk halklarında da efsanelerin o şekilde benimsenmeye çalışılması, söz konusu halkların halk biliminde büyük bir problemin doğmasına neden olduğu bilinen bir gerçektir. Örneğin, Karakalpak efsaneleri üzerinde çalışmış olan Türk araştırmacılardan Pınar Fedakâr, Karakalpaklarda efsane türüyle ilgili kullanılmakta olan pek çok terimin bulunduğunu, efsane türünün “epsana/epsane”, “legenda”, “añız/añız-engime”, “rivayat/revayat” ve “bolmuş” gibi terimlerle ele alındıklarını (Fedakâr, 2008: 111); Kazak efsaneleri üzerinde çalışmış olan Kazak araştırmacılardan Bibigül Ospanaliyeva, Kazaklarda efsane türünün “legenda”, “apsana”, “anız”, “anız-angime”, “apsana-hikayat” terimleri altında ele alındığını (Ospanaliyeva, 2011: 78-88); Kırgız efsaneleri üzerinde çalışmış olan Aygerim Dıykınbayeva ise Kırgızlarda efsane türünün Rus bilim adamlarının görüşlerinden etkilenen Kırgız bilim adamları tarafından “legenda” ve “ulamış” olarak ele alındığını (Dıykınbayeva, 2004: 49) belirtmiştir.

Aynı şekilde Türkmen efsaneleri için kullanılan “legenda” veya “efsana” ve “rovayat” terimlerinden hareketle, efsane türünün ikiye bölünmekle kalmadığı, yabancı kökenli terimlerle adlandırıldığı görülmektedir. Bir grup efsane için Latince kökenli “legenda” terimi Rus halk biliminden aynen kabul edilip kullanılırken veya daha sonra Farsça kökenli “efsane” terimi tercih edilirken, diğer bir grup efsaneler, yani predaniyeler için ise

Arapça kökenli “rovayat” teriminin kullanılması tercih edilmektedir. Yani aynı türe ait bir grup efsane Latince veya Farsça kökenli terimlerle, öteki grup efsane ise Arapça kökenli terimle adlandırılmaya çalışılırken ortaya çıkan durum, aynı dile mensup olmayan ve her biri farklı kökenli, üstelik Türkçe kökenli olmayan bu terimlerle ifade ediliyor. Peki bu durum, Türkmen efsaneleri veya halk bilimi üzerinde çalışan bilim adamlarını hiç mi düşündürmemiştir? Bunun ötesinde, eskiden beri bazı tarihsel durumlara bağlılıkta kullanmak zorunda kalınan bu terimlerin halk tarafından benimsendiğini düşünerek bu kavramların kullanımına devam edilmeli mi yoksa eski yazılı kaynaklar üzerinde çalışılarak, kadimiyette Türkmenler arasında efsane karşılığında kullanılan terimlerin tespit edilerek ve bu tespitlerden birinin üzerinde karar vererek Türkmen halkının öz diline sahip çıkılmalı mıdır? Eğer Türkmen halk biliminde efsaneler için kullanılan “legenda” ve “rovayat” terimlerinden biri üzerinde karar verilecek olursa, ilk başlarda kiliselerde azizlere atfen yapılan dinî ibadetler veya manastırlarda yemek yenirken “azizlerin hayatları hakkında okunan parçalar”, sonra Hristiyan azizlerinin hayatlarına ilişkin fantastik içerikli dinî anlatılar ve Hristiyan olmayan azizler ile ilgili dinî anlatılar, tarihî şahıs veya hadise ile ilgili dinî olmayan fantastik anlatılar için kullanılmaya başlayan ve “Mutlaka okunması gereken parça” anlamını içeren Latince “legenda” terimine mi (Literaturnaya Ensiklopediya [Edebiyat Ansiklopedisi], 1935a: 140-144), yoksa “söylenti, bir haber, söz veya hadisenin hikâyesi; hikâye edilen bir haber, söz veya hadise” anlamlarını taşıyan Arapça “rivayet” kelimesinden gelen “rovayat” terimine (Devellioğlu, 1984: 1074) mi yer verilmelidir?

Hâlihazırda kullanılan terimler incelendiğinde, taşıdığı anlamlar yönünden ve eski devirlerden itibaren sözlü ve yazılı gelenekte yer edinen “rovayat” teriminin, en azından Türkmen efsanelerine daha uygun düşeceği söylenebilir. Üstelik “rovayat” veya “rivayet” terimi için verilen “söylenti bir haber, söz veya hadisenin hikâyesi” ve “hikâye edilen bir haber, söz veya hadise” şeklindeki açıklamaya bakıldığında da, bu açıklamanın “legendaya” göre genel “efsane” düşüncesine daha yakın duran açıklama olduğu kolayca görülmektedir.

Peki, 1994 yılında Amanmırat Baymıradov tarafından Türkmen halk bilimi terminolojisine dâhil edilen “efsana” kavramının anlamı nedir? Bu terim hangi anlamları içermektedir? Yukarıda da belirtildiği üzere, açıklamalı sözlüğe bakıldığında, Farsça “efsane” kökeninden Türkmenceye geçen “efsana” kelimesinin “asılsız hikâye, masal, boş söz, saçma sapan lakırdı” ve “dillere düşmüş, meşhur olmuş hadise” (Devellioğlu, 1984: 245) gibi anlamları içerdiği görülmektedir. Burada efsanelerin “dillere düşmüş, meşhur olmuş hadise” gibi özelliğini kabul etsek bile, “asılsız hikâye, ma-

sal, boş söz, saçma sapan lakırdı” gibi diğer sayılan özelliklerin efsaneler için belirlenen özelliklere uygun düşüp düşmeyeceği tartışma konusudur.

Bütün bunların aksine, Baymıradov 2011 yılında yayınladığı “Efsana - Özbaşdak Çeper Gimmatlık [Efsane - Müstakil Sanatsal Değer]” adlı makalesinde çok önemli ifadeler yer vermiştir (Baymıradov, 2011). Söz konusu makalede Türkmen halk anlatılarının efsaneler kısmına ait türlerin icra ediliş, herhangi bir şey, vaka ve şahısla ilişkili olmaları yönüyle birbirine yakın olduklarını; şekil, yaratım ve işlev özelliklerinin ise bilimsel yönden ortaya konulmamış olması nedeniyle mit, efsane, rivayet ve hikâyelerin kullanımı ve adlandırmalarında birliğin olmadığını, dolayısıyla Türkmen halk biliminde bu terimlerin genellikle “rovayat” kelimesi ile verildiğini açıklamıştır. Yani Baymıradov, efsana ve rovyatların halk anlatılarının efsaneler kısmına ait olduklarını, Türkmen halk biliminde ise bu terimlerin esasen rivayet, yani rovyat terimi ile karşılandığını belirtmiştir.

Sonuç

Netice itibarıyla, Türkmen kültüründe efsane terimleri ile ilgili olarak yapılmış çalışmalara bakıldığında konunun belirli bir sonuca varılmadığı, terim karmaşasının hâlâ devam ettiği, bunun sebebinin ise Sovyet halk bilimi çalışmalarıyla şekillenen Türkmen halk biliminin, bazı problemleri günümüze kadar taşımış olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Yani, Türkmen halk biliminde efsaneleri tanımlamada yaşanan karmaşanın altında, Sovyetler döneminde araştırma seçenekleri kısıtlı olan Türkmen araştırmacılarının 1970’li yıllarda Rus efsane çalışanlarının düşüncelerinden esinlenmeleri ve Rusların efsaneleri tanımlarken nihai sonuca ulaşmamış olan yaklaşımlarından yola çıkarak bu yaklaşımı Türkmen efsanelerine uyarlamaları ve efsaneleri iki gruba ayırmaları yatmaktadır.

Aslında Rus ve Türkmen araştırmacıları efsane tanımlamasını yaparlarken, onların tarihî, dinî, hayalî, mitolojik kökenleri olan yaratım kökenleri üzerinden soruna yaklaşmış olsalardı, bu karmaşık yapının içine sürüklenmiş olmazlardı. Çünkü hangi kökenlere sahip olursa olsunlar bu tür anlatılar bir tek efsanedir ve değişen şey sadece onların kökenleridir. Onların “legenda”, “efsana” veya “rovayat” diye kesin ölçüleri olmayan gruplara ayrılması durumunda, karşımıza “Eğer mitolojik kökenli efsaneler “legenda” veya “efsana” olarak adlandırılıp, tarihî kökenli efsaneler “rovayat” olarak adlandırılacaksa, dinî kökenli veya hayalî, fantastik kökenli efsaneler ne tür terimlerle adlandırılmalıdır?” şeklinde soru çıkacaktır. Bu durum ise tarihî vakaları içeren ve “rovayat” olarak adlandırılan anlatılar ile “legenda” veya “efsana” olarak adlandırılan anlatıların aynı türe ait anlatılar olduğunu, bunların hepsinin Türkiye Türkçesindeki “efsane”

tanımını karşıladığını ve bu sebepten tek bir terimin üzerinde durulması gerektiğini göstermektedir. Yoksa, bilimsel yönden sağlam temelleri olmayan bu karmaşık süreç varlığını sürdürmeye devam ettirecektir. Türkmen Türkleri hangi tür efsaneleri “legenda” veya “efsana”, hangi tür efsaneleri ise “rovayat” diye adlandıracaklarını bilmezken, bu anlatıları farklı gruplara ayırma çabası içerisinde giren bilim adamları ise sürecin bir türlü çözülmemesine neden olacaklardır.

Türkmen Türkçesindeki “legenda”, “efsana” ve “rovayat” terimleri ele alındığında, “legenda” teriminin batı kaynaklı terim olduğu, “efsana” teriminin Türkmen halk bilimi terminolojisine son yıllarda tekrar dâhil edildiği, ancak fazla tutunamadığı, “rovayat” teriminin ise inceleme kapsamına alınan ve Türk halklarının, dolayısıyla Türkmen Türklerinin eski yazılı kaynakları olarak kabul edilen eserlerde sıkça görüldüğü hem de Türkmen halkı tarafından eskiden beri en fazla kullanılan ve benimsenen terim olduğu göz önünde bulundurulduğunda, aralarında “rovayat” teriminin daha ağır bastığını söylemek mümkündür. Bu yüzden, eğer hâlihazırda karar verilecek olursa Türkmen halk bilimi çalışmalarında bundan böyle sadece “rovayat” terimi üzerinde durulması fikri gözden geçirilmelidir. Çünkü nasıl ki Arap, Fars ve Sovyet dönemlerinin etkisiyle, çeşitli zaman dilimlerinde çeşitli şekilde adlandırılıp, yeni bir terim ile adlandırılırken bir önceki döneme ait terimlerin kullanımına son verilmiş ise bu gerçeklikten yola çıkılarak, hâlihazırda kullanılan efsane terimlerinin bazılarının kullanımının bırakılması da olağan durum olarak karşılanmalıdır.

Eğer konu biraz ileriye taşınacak olup, yabancı kökenli kelimelerin de bırakılıp bunların yerine Türkmen Türkçesinin kullanılması gündeme gelecek olursa, Türklerin ve dolayısıyla Türkmen Türklerinin en eski yazılı eserlerinin derinlemesine taranıp incelendikten sonra, tespit edilen efsane terimleri değerlendirilmelidir.

Kazak, Kırgız, Özbek, Karakalpak gibi diğer Türk boylarına ait efsane çalışmaları incelendiğinde, Türkmen halk biliminde devam edegelen efsane terimleriyle ilgili karmaşanın onlarda da mevcut olduğu anlaşılmakta, dolayısıyla Türk dünyası genelinde bu çalışmaların yapılması ve konunun geniş açıdan ele alınması önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abdiyev, Ş. (1993). *Köneürgenç Rovayatları*. Aşkabat: Magarif.
- Agalyev, P. (1941). *Mıralı ve Soltansöyün (Halk Hekayaları)*. Aşkabat: Türkmen dövlətneşir.
- Anikin, P. V. ve Kruglov, G. Y. (1987). *Russkoye Narodnoye Poetiçeskoye Tvorçestvo*. Izdaniye vtoroye. Sankt-Peterburg: Prosveşeniye.
- Aslan, F. (2012). “Halk Bilimsel Bir Terim Olarak ‘Efsane’ Üzerine Bazı Dikkatler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23, 81-90.
- Baba, S. (1556). *Tarîhi Salar Baba*. Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Adındaki Dil, Edebiyat ve Millî Elyazmaları Enstitüsü Elyazmaları Hazinesi, Envanter No.526(e).
- Bahadır Han, A. (1641-1642). Şecereyi Terakime. Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Adındaki Dil, Edebiyat ve Millî Elyazmaları Enstitüsü Elyazmaları Hazinesi Envanter No.425(e).
- Baymiradov, A. (1974a). “Rovayatların Tarîhi Kökünü Izarlamagın Printsipleri”. *Türkmen Filologiyasının Aktual Meseleleri/Yaş Filologların I Respublikan İlmî Konferentsiyasına Gelen Dokladların Tezislere*, 59-61.
- Baymiradov, A. (1974b). “Rovayatların ve Legendaların Kâbir Ayratınlığı”. *TSSR İlmî Akademiyasının Habarları Cemgiyetçilik İlmlerinin Seriyası*, 5, 86-90.
- Baymiradov, A. (1975a). “Rovayatlar Bilen Yazuv Edebiyatının Arabaglanışıgı Hakında”. *TSSR İlmî Akademiyasının Habarları Cemgiyetçilik İlmlerinin Seriyası*, 1, 81-84.
- Baymiradov, A. (1975b). “Türkmen Halk Rovayatlarının Tarîhi Kökleri”. *TSSR İlmî Akademiyasının Habarları Cemgiyetçilik İlmlerinin Seriyası*, 4, 92-96.
- Baymiradov, A. (1980). “Legendaların ve Rovayatların Poetik Özboluşlılıgı Dogrusında”. *TSSR İlmî Akademiyasının Habarları Cemgiyetçilik İlmlerinin Seriyası*, 5, 52-59.
- Baymiradov, A. (1982a). “O klassifikatsii narodnih predaniy”. *TSSR İlmî Akademiyasının Habarları Cemgiyetçilik İlmlerinin Seriyası*, 1, 90-94.
- Baymiradov, A. (1982b). *Türkmen Folklor Prozasının Tarîhi Evolyutsiyası*. Aşkabat: İlim Neşiryatı.
- Baymiradov, A. (1983). *Mağtımğulı Hakında Rovayatlar ve Legendalar*. Aşkabat: İlim Neşiryatı.
- Baymiradov, A. (1989). “Lukmanın Tarîhi hem Folklor Obrazı”. *TSSR İlmî Akademiyasının Habarları Cemgiyetçilik İlmlerinin Seriyası*, 2, 52-59.
- Baymiradov, A. (1992). *Rovayatlarda Tarîhi Şahslar*. Aşkabat: İlim Neşiryatı.
- Baymiradov, A. (1994). *Türkmen Halk Kıssalarının Tarîhi-Genetiki Evolyutsiyası ve Poetikası*. Doktora Tezi, Aşkabat: Türkmenistan İlmî Akademiyası Mağtımğulı Adındaki Edebiyat İnstitutu.
- Baymiradov, A. (2011, 6 Nisan). “Efsana - Özbaşdak Çeper Gımmatlık”. *Türkmen Dili* (gazetesi), 14 (579).

- Baymıradov, A. ve Baymıradov, B. (2014). *Mağtımğulı Hakındaki Rovayatlار (Mağtımğulı Pırağınıñ Doğlan Gününüñ 290 Yıllığına)*. Aşkabat: Türkmen Dövlät Neşiryat Gulluğı.
- Baymıradov, B. (2002). “Türkmen Galaları Hakındaki Rovayatlارınıñ Käbir Ayratınlıkları”. *Türkmenistanda Ilım ve Tehnika*, 7, 19-27.
- Baymıradov, B. (2004). *Türkmen Galaları Hakında Rovayatlار*. Aşkabat: Miras.
- Berdimuhamedov, G. (2017). *Türkmenistan - Beyik Yüpek Yolumıñ Yüređi*. Aşkabat: Türkmen Dövlät Neşiryat Gulluğı.
- Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya* (1937). Pervoye izdaniye, 36 tom. Moskova: Gosudarstvenny İnstıtut “Sovetskaya Ensiklopediya”.
- Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya* (1953). Vtoroye izdaniye, 24 tom. Moskova: Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatelstvo “Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya”.
- Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya* (1955). Vtoroye izdaniye, 34 tom. Moskova: Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatelstvo “Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya”.
- Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya* (1973). Tretıye izdaniye, 14 tom. Moskova: Izdatelstvo “Sovetskaya Ensiklopediya”.
- Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya* (1975). Tretıye izdaniye, 20 tom. Moskova: Izdatelstvo “Sovetskaya Ensiklopediya”.
- Devellioğlu, F. (1984). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi
- Dıykanbayeva, A. (2004). *Kırgız Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma*. Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Ergun, M. (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi - I Cilt*. Ankara: TDK Yayınları.
- Dönmez Fedakâr, P. (2008). *Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*. Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Feoktistova, K. İ. (2000). “Russkiye Predaniya i Legendı: Problema Razgraniçeniya Janrov”. *Vestnik Omskogo universiteta*, 1, 86-89.
- Geldiyev, G. (2003). *Türkmen Şahırana Halk Dörediciliği*. Aşkabat: Türkmen Dövlät Neşiryat Gulluğı.
- Gutliyeve, G. (1991). *Gadımu Ceyhumiñ Yadıgärlıklarına Sıyahat*. Aşkabat: Ilım.
- Halımov, N. (1986). *Gadımu Ürgence Sıyahat*. Aşkabat: Ilım.
- Horezmi. (1961). *Muhabbat-name (İzdaniye teksta, transkripsiya, perevod i issledovaniye E.N.Nadjipa)* (Red. A.N.Kononov). Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı.
- Kâşgarlı, M. (1985a). *Divanı Lügat-it-Türk Tercümesi*. I-IV Cilt (Çev. Besim Atalay), I. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kâşgarlı, M. (1985b). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. I-IV Cilt (Çev. Besim Atalay), III. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kerbabayev, B. (1992). *Mıralı (Novayı) / Mıralı Hakda Rovayatlar*. Aşkabat: Çaç.
- Kriniçnaya, A. N. (1987). *Russkaya Narodnaya İstoriçeskaya Proza / Voprosı Genezisa i Strukturi*. Sankt Petersburg: Izdatelstvo "Nauka".
- Literaturnaya Ensiklopediya* (1935a). Tom şestoy. Moskova: Gosudarstvennoye Slovarno-Ensiklopedičeskoye İzdatelstvo "Sovetskaya Ensiklopediya".
- Magtımğulu Hakında Halk Rovayatları* (1959). (Haz. Mati Kösayev). Aşkabat: Türkmenistan Dövlət Neşriyatı.
- Meredov, A. (1992). *Nedir Şa Hakındaki Rovayatlar*. Balkanabat: Kerven.
- Meredov, A. ve Ahallı, S. (1988). *Türkmen Klassıqı Edebiyatınıñ Sözlüğü*. Aşkabat: Türkmenistan.
- Morohin, N. V. (1983). *Prozaıçeskiye Janrı Russkogo Folklorı / İzdaniye Vtoroye*. Moskova: Vısshaya şkola.
- Orazgulyev, S. ve Amangulyeva, G. (1995). *Gözli Ata: Rovayatlar, goşğular*. Aşkabat: Ruh Neşriyatı.
- Ospanaliyeva, B. (2011). *Kazakistan'ın Cambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme - Metinler)*. Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öräyev, A. (1983). *İbn Sina Hakında Rovayatlar*. Aşkabat: Magarif.
- Persidsko-Russkiy Slovar* (1985). (Red. Yu. A. Rubinçik). Tom 1. Moskova: Russkiy Yazık.
- Propp, Y. V. (1998). *Poetika Folklorı (Sobraniye Trudov V.Ya.Proppa). Sostavleniye, Predisloviye i Kommentariı A.N. Martunovoy*. Moskova: Izdatelstvo "Labirint".
- Rabguzı, B. (1310). *Kıssatıl-Enbiya*. Müstensih: Şamırat Narbay (-).Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Adındaki Dil, Edebiyat ve Milli Elyazmaları Enstitüsü Elyazmaları Hazinesi, Envanter No. 6312(e).
- Slovar Turkmenskogo Yazıka*. (1962). Aşkabat: Izdatelstvo AN TSSR.
- Şerif, G. (-). *Är Hüpbiniñ Destanı*. Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Adındaki Dil, Edebiyat ve Milli Elyazmaları Enstitüsü Elyazmaları Hazinesi, Envanter No.69(e).
- Türkmen Sovet Ensiklopediyası*. (1983). No. 5, Aşkabat: TSSR İlimler Akademiyası.
- Türkmen Sovet Ensiklopediyası*. (1986). No. 7, Aşkabat: TSSR İlimler Akademiyası.
- Türkmençe-Rusça Sözlük*. (1968). (Red. N.A. Baskakov, B.A. Garrıyev, M.Ya. Hamzayev). Moskova: Sovetskaya Ensiklopediya.
- Yesevı, A. (-). *Hikmetler Divanı*, Müstensih: Övez Molla (1697). Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Adındaki Dil, Edebiyat ve Milli Elyazmaları Enstitüsü Elyazmaları Hazinesi, Envanter No.487(e), 123-468.

Extended Summary

Although many studies have been done on Turkmen oral culture values since the beginning of the 20th century, some issues such as genre, form and similar have not been resolved yet. Considering the limited number of studies on Turkmen legends, the necessity of researching this area from many aspects is still up-to-date. The most important of these is that the complexity of the terms used in Turkmen Folklore against the term “legend” continues and this situation should be clarified.

Therefore, in this study, it is tried to focus on the concepts of “legend” on the Turkmen Folklore, on which there have not been consensus about meanings and uses until today, to deal with and explain these concepts scientifically and to reach a final conclusion about their use.

In the article, firstly, after mentioning the concepts used in Turkmen culture in return for legend, it is aimed to reveal the current situation by evaluating the terms used in exchange for legend in Turkmenistan today.

The article consists of “Introduction”, “The Concept of Legend in Turkmens in the Historical Process”, “Evaluation” and “Conclusion” sections. In the section titled “The Concept of Legend in Turkmen Culture in the Past” of the part titled “The Concept of Legend in Turkmens in the Historical Process” of the study, an answer to this question was sought by referring to some old written sources of common Turkish literature regarding which terms were used for the legend type by the Turkmen people in the past. By examining seven written sources belonging to the 11 and 17th centuries, it was determined what terms were used for the “legend” in the Turkmen society in the past. In the source named *Dīwān Lughāt al-Turk* [Dictionary of Turkish Languages] belonging to the 11th century, words such as “sav”, “hikaye”, “ötük”, “ötkünç” and “ötükünç” were used in place of legends, and in the resources of the following centuries, it has been determined that various terms of Arabic and Persian origin are included in Turkmen literature.

In the copy of the source named *Hikmetler Divanı* [Book of Wisdom] belonging to the 12th century, “rovayat”, “efsana”, “zıkr”, “dessan”; in the works named *Muhabetname* [Love Story] and *Kışaş al-Anbiyā'* [The Stories of the Prophets] belonging to the 14th century, “dastan”, “kissa”, “hikaye”, “hikayet”, “efsana” and “rivayet”; in the source named *Tarīhı Salar Baba* [Salar Baba’s History] belonging to the 16th century, “rovayat”, “efsana”, “menkul”, “hekayat”, “kissa”, “nakl”, “zıkr”; it was seen that various terms such as “zıkr” and “dastan” were used in the sources named *Shajara-i Tarakima* [Genealogy of the Turkmen] or *Er Hüpbî'nin Destanı* [Epic of Er Hüpbî] belonging to the 18th century. As a result, the meanings of the terms “destan”, “rovayat” and “efsana”, which are mostly used in return for legend, are emphasized, based on the explanations of Turkmen and Turkish scientists.

In the section of the article titled “The Concept of Legend in Today’s Turkmen Culture”, the terms used by Turkmens to meet the legend type are discussed. Regarding the terms “legenda”, “rovayat” and “efsana”, which are commonly

used in Turkmen, the views, explanations and differences of Turkmen scientists are included.

In the “Evaluation” part of the study, in order to better understand the terms “legenda” and “rovayat” in Turkmen Folklore, the terms “legenda” and “predaniye” used in the Russian language in return for these concepts were revised and the explanations about these terms were reviewed and the meanings of the terms are explained more clearly.

As a result, it was concluded that the reason behind the confusion in defining the legends in Turkmen Folklore is that Turkmen researchers, whose research options are limited, were influenced by the thoughts of Russian scientists. Because, as a result of in-depth examination of the explanations in the works of Russian dictionaries, encyclopedias and Russian folklorists regarding the legends, considering the different opinions contradictory with each other, the meanings of the terms “legenda” and “predaniye” used by Russian scientists to refer to the term legend, their usage areas and similar subjects, it was revealed that they could not reach a union. It is clear that Turkmen scientists, who were influenced by the approach of the Russian scientists to describe Russian legends, tried to adapt the same approach to Turkmen narratives, thus causing the emergence of term confusion about legends in Turkmen Folklore.

In addition, since Turkmen researchers do not approach the issue of terminology with the view that the mythological, historical, religious and imaginary, fantastic origins of the legends may be explaining their formation, it was concluded that Turkmen legends were divided into terminological groups like “legend”, “efsana” or “rovayat”, which have not a precise measurements. Because, if they had approached this event with this point of view, for such narratives may have various origins, they would have decided on a single term which meets the definition of the Turkish word “efsane”.

The word “legenda” suggested by Turkmen researchers in return for the term “legend” is a term of western origin; the term “efsana” has been re-included in the Turkmen Folklore terminology in recent years, but the term “rovayat” is frequently encountered in old written sources and it has been suggested that this term should be “rovayat” since it is a term that is adopted by the people the most.

Even if foreign words such as “legenda”, “rovayat” or “efsana” will be left on the agenda and use Turkish instead of them, it has been suggested the oldest written sources of the Turks and therefore the Turkmens which having many terms on this issue from the past, they should be used as a source.

